

Uzroci i posledice pada
srpskih (komunističkih)
liberala
oktobra 1972.
godine

PRE 72 MILO

Govore:

Latinka Perović
Mirko Tepavac
Mirko Čanadanović
Slavko Miloslavevski
Orhan Nevzati
Milosav Prelić
Aleksandar Nenadović
Milutin Mitrović
Dimitrije Boarov
Vladimir Gligorov
Olivera Milosavljević
Božo Repe
Olga Popović Obradović
Ivan Vejvoda
Špiro Galović

€ press

Božo Repe

Slovenija između istoka i zapada

Privreda bi delovala po tržišnim zakonitostima, socijalizam bi se obezbeđivao društvenom svojinom

Slovenački partijski "liberalizam" se najčešće povezuje sa Stanetom Kavčičem, predsednikom Izvršnog veća (vlade) Slovenije od 1967. do 1972. godine. Kavčič je bio okupio snažnu skupinu ljudi iz različitih društvenih sfera, koja nije bila tako tesno i čvrsto povezana i koja je više delovala po načelu "iste talasne dužine". Kavčič je pripadao već vodećoj partizanskoj generaciji, mada je, kao mlađi, bio onaj iz "druge vrste", koju je u ratu i godinama posle njega, na vodeće političke položaje propustila uska skupina predratnih komunista. Bio je jedan od retkih jugoslovenskih političara koji je imao smelosti da ne prihvati Titovu kadrovsku ponudu, i to kako onu za članstvo u Izvršnom birou Predsedništva SKJ, tako i onu da bude mandatar za Savezno izvršno veće. Ovu drugu ponudu nije prihvatio zato što druge republike nisu htele da u Saveznu vladu pošalju svoje najjače ljude, koji bi činili vodeću skupinu. On je, međutim, želeo da sastavi snažnu i efikasnu ekipu, koja bi bila u stanju da realizuje program privrednih i političkih reformi Federacije. S druge strane, Kavčiču su slovenački intelektualci zamerali to što se, kao predsednik ideološke komisije CK SK Slovenije 1964. godine, obračunao sa opozicionom revijom Perspektive i što nije pokazivao mnogo sluha ni razumevanja za položaj kulture. Odnosno - nije bio spreman da svoje političke (pre svega, privredne) vizije žrtvuje zbog zahteva za većim intelektualnim slobodama. Ipak, uopšte uzev, Kavčič je u Sloveniji u vreme svog predsednikovanja u slovenačkoj vladi (1967-1972) bio najomiljeniji slovenački političar. To su pokazivale i ankete, koje je od 1968. godine počeo da sprovodi Centar za istraživanje javnog mnjenja pri tadašnjem Fakultetu za sociologiju, političke nauke i novinarstvo (sada je to FDN - Fakultet društvenih nauka). Centar je, upravo, zbog izrazito vodećeg mesta Staneta Kavčiča na listi popularnih slovenačkih političara, morao da prekine sprovođenje ovih anketa, odnosno da pitanja prilagodi okolnosti da su Edvard Kardelj i drugi vodeći slovenački političari toga vremena bili daleko iza Kav-

čiča. Takav plasman na listi popularnosti političkih ljudi izazivao je ozlojeđenost, ogorčenje i kritike. Ocenjivano je u tim krugovima da je Kavčič tako popularan i omiljen zbog svoga nacionalnog populizma, dok su drugi morali da plivaju protiv struje i da narodu govore neprijatne stvari.

Partijski liberalizam

Partijski "liberalizam", kojeg je oličavao Kavčič u Sloveniji na privrednom području je začet još ranije, s Borisom Krajerom (posleratnim ministrom unutrašnjih poslova, koji je bio nosilac obračuna sa opozicijom, a koji se, potom orijentisao na reforme). Treba reći da je Krajer delovao (kao nosilac reformskog kursa) u uslovima izrazito partijske države, kada su Jugoslavijom apsolutno vladali Josip Broz Tito i Politbiro CK KPJ (kasnije - Izvršni komitet CK SKJ), a u vreme nastajanja političke krize početkom šezdesetih godina, zapravo njegov (CK-ov) sekretarijat, u čijem su sastavu, pored Tita, bili njegov neformalni naslednik Aleksandar Ranković i general Ivan Gošnjak. Kavčič je na vodeću funkciju stupio u vreme postepene emancipacije republika, kada je prisilno jedinstvo, koje se zasnivalo na komunističkoj ideologiji i ideji socijalističkog jugoslovenstva, već počelo da se lomi. Upravo su najrazvijenije republike počele ustajati u odbranu svojih interesa i počele funkcionisati kao države unutar Federacije, što im je po Ustavu i pripadalo.

Ove nove tendencije su se najpre ispoljile na 8. kongresu SKJ 1946, na kojem je proklamovano da nacionalno pitanje u Jugoslaviji nije rešeno načelno jednom za uvek, zatim na početku privredne reforme (1965.) i u političkom obračunu sa Aleksandrom Rankovićem (Brionski plenum 1966. godine). Normativno su ove promene bile uvedene u život putem ustavnih amandmana u vremenu 1968 - 1971, a konačno, sa Ustavom (SFRJ) iz 1974. godine, s kojim je Jugoslavija i dočekala svoj kraj.

Promene su pratili snažni nacionalni pritisci, pa i eksplozije nacionalizma, kao na primer, na Kosovu 1968. i u Hrvatskoj 1971. godine. Zatim, intelektualno vrenje (izraženo kroz proteste intelektualaca u šezdesetim godinama i kroz studentske demonstracije 1968. godine). Jednim delom su na promene uticali, takođe, spoljnopolitički razlozi ("Praško proleće" i okupacija Čehoslovačke, zbog koje su se jugoslovenski političari bojali da će izgubiti oreol najreformskije socijalističke države). Ti procesi su snažno ojačali liberalističke struje u nekim republikama (pre svega u Sloveniji, Srbiji i Hrvatskoj, a delom i u Makedoniji). Slovenački partijski "liberalizam" u poznim

šezdesetim godinama je podrazumevao - više političkog pluralizma u odnosima između postojećih političkih organizacija, ko i unutar njih samih (Socijalistički savez radnog naroda, omladinske organizacije, Sindikati). U konačnoj verziji, do koje nikada nije došlo, trebalo je da se SSRN vrati na koalicione osnove Osvobodilne fronte. Na privrednom planu - on je značio nastavak reformi, koje su krajem šezdesetih godina počele da posustaju zbog otpora nerazvijenih, koji su smatrali da tržišna privreda zbog prevelikih razlika u razvijenosti (republika) ne odgovara jugoslovenskim uslovima. Slovenački partijski "liberalizam" je insistirao na većoj samostalnosti Slovenije u Federaciji, što bi podrazumevalo i pravo uspostavljanje neposrednih međunarodnih veza, a na privrednom području - neposrednu mogućnost pribavljanja inostranih kredita, kao i princip kotizacije za izdržavanje Federacije.

Dalje, on je podrazumevao i veću samostalnost u politici odbrane zemlje, naročito nakon što je 1968. godine bila ustanovljena republička teritorijalna odbrana. Kada je Štab teritorijalne odbrane, koristeći tajne fondove, nabavljao u inostranstvu oružje, to se vremenski podudarilo sa smenjivanjem Staneta Kavčiča, pa je došlo do opsežne istrage, zbog čega je deo ljudi uključenih u ova zbivanja bio podvrgnut istrazi, a prema nekima je primenjen i krivični postupak. Zbog svega toga, vodeći ljudi u Štabu teritorijalne odbrane su morali da se povuku. Ipak, Kavčiču nisu uspeli da dokažu da je bio neposredno povezan sa nabavkama naoružanja, ali je srpska Služba državne bezbednosti sve to iskoristila u tzv. "Akciji Vrh", kroz koju su vodećim slovenačkim funkcionerima pokušali da natovare odgovornost za separatizam sa ciljem da dokažu da Slovenija želi da se otcepi.

U pogledu Jugoslovenske narodne armije su se u vreme "liberalizma" pojavili zahtevi za upotrebom nacionalnog jezika u vojsci, zatim, za služenje vojnog roka u sopstvenoj republici, ili, ako to nije moguće, ustanovljavanje nacionalno homogenih jedinica. Sve je to tada izazvalo sporenja sa armijskim vrhom.

Ekonomski koncept slovenačkog "liberalizma" je, od prvog koncepta izrađenog 1969. pa do njegovog prihvatanja 1972. godine, pretrpeo velike promene. Na kraju, nije više izražavao "liberalne" smernice. U praktičnom sprovođenju bilo je, iz želje da se presnime tada moderni trendovi na Zapadu, takođe, i nekih preterivanja. Naprimer, težnja da se duž cele slovenačke obale izgrade moderni betonski kompleksi, koji bi odjednom mogli da prime 70.000 pa i više gostiju. U osnovi je to, ipak, bio moderan program i, u

suštini, vrlo sličan programu (današnje) slovenačke Vlade. Umesto usmerenosti na tešku industriju, predviđao je razvoj propulzivnih grana privrede: trgovine, bankarstva, saobraćaja, turizma, uslužnih delatnosti, konsaltinga, inženjeringa, informatike i računarstva. Godine 1968. sa otvaranjem republičkog računskog centra, tadašnja vodeća (politička) garnitura, makar i simbolično, pokazala je da Slovenija želi da prati najrazvijenije države, na putu u postindustrijsko društvo. Počela je gradnja velikih robnih kuća, kao što je Maximarket, ubrzano je rastao robni promet, razvijala se Luka Koper i slovenačka trgovačka mornarica. Današnja vazduhoplovna kompanija ADRIA, kao nacionalni prevoznik, u borbi sa jačim i privilegovanim JAT-om postepeno je širila sebi prostor za uspostavljanje sopstvenih redovnih i čarter linija.

Najveći (i najviše kritikovani) ekonomski projekt Kavčičeve ekipe bila je izgradnja mreže autoputeva kroz Sloveniju, koji se počeo ostvarivati pri kraju Kavčičevog mandata. Upravo zbog stranih kredita za puteve u Sloveniji i Jugoslaviji, tokom 1969. godine došlo je do oštre političke krize, tj. do "cestne afere". Savezna vlada (kojoj je tada na čelu bio Slovenac Mitja Ribičič) je upravo iz predloga za podelu kredita, ispustila dve deonice u Sloveniji, a slovenačka Vlada je na taj postupak oštro reagovala. U "cestnu aferu" se umešao lično Tito i Kavčičev politički uticaj u nastaloj konfrontaciji bitno su ograničili njegovi protivnici.

Po "liberalističkom" konceptu Slovenija bi postala most između istočnih i zapadnih zemalja, dok bi se u ekonomskom pogledu ravnala pre svega, prema Zapadu. Privreda bi delovala po tržišnim zakonitostima, dok bi se socijalizam obezbeđivao društvenom svojinom. Kavčič je zaradio kritike zalaganjem za akcionarstvo (smatrao je da bi Slovenci trebalo pre da ulažu u akcije, nego da putuju na Fidži ili druge slične turističke destinacije po svetu). Činili su mu se apsurdnim ideološki kriterijumi u privredi, kao npr. stav da privatna preduzeća sa petoro zaposlenih (kako je tada bio normativ) "još nisu kapitalizam", ali bi, zato, ona sa šestoro - već to bila. Po svojoj sadržini se "liberalizam" nekako približavao socijaldemokratskom konceptu odnosa u ekonomiji i društvu, mada se ta formulacija nije upotrebljavala, budući da je tada imala negativan prizvuk (na sednicama Izvršnog veća se sve do kraja šezdesetih uvek govorilo o "konceptu tržišne ekonomije sa socijalnom državom").

U pogledu energetike Slovenija bi se razvijala na tzv. "čistim" energijama (nafta, gas, nuklearna energija). Upravo je Kavčič bio onaj predsednik slo-

venačke Vlade, koji je sa hrvatskim predsednikom vlade Dragutinom Haramijom potpisao sporazum o gradnji nuklearne elektrane u Krškou.

Upravno bi se Slovenija razvijala kao policentrično organizovana zajednica, mada sa jedinstvenim i iz centra usklađivanim školstvom, zdravstvom, kulturom, naučno-istraživačkim delatnostima i jedinstveno utvrđenom poreskom politikom.

Kavčičeva politika je naišla na pozitivan odjek i među slovenačkom političkom emigracijom. Podržavao ga je čak i Ciril Žebot, predavač na Džordžtaun Univerzitetu u Vašingtonu i savetnik nekih američkih kongresmena slovenačkog porekla. On je u Kavčičevoj politici video mogućnost za ostvarenje što višeg stepena suverenosti Slovenije, uključivanje naroda u odlučivanje i postepeno uvođenje višestranačja uz oživljavanje Slovenske ljudske stranke. Žebot i Kavčič nisu bili u neposrednom kontaktu, ali je Kavčič 1968. godine, posredno, ili neposredno, dozvolio njegovu posetu Sloveniji. Nakon što su neki borci na tu posetu oštro reagovali, Žebot je žurno napustio Sloveniju. Zbog svega što se oko Žebotove posete Sloveniji događalo, Kavčič je sebi navukao na glavu i Titovu kritiku i dugotrajno raščišćavanje - da li je poseta bila dozvoljena ili ne.

Promene u političkom i privrednom životu u Kavčičevo vreme su se odrazile i na porast socijalnih razlika, koje jedva da bi bile, gledano današnjim očima, vredne pažnje. U to vreme, one su bile povod za studentske proteste. Nastajala je nova srednja klasa, koja je postepeno počela da nadrasta radničku klasu i seljaštvo. Promene su se izražavale i u porastu individualizma, što se pored ostalog moglo uočiti u prelasku od brojnih oblika korišćenja slobodnog vremena (sport, zabava) u raznim kulturnim i sportskim društvima, na oblike koji nisu terali neminovno na kolektivnu identifikaciju (npr. putovanja, sportovi kao što je smučanje i sl). Modne revije, muzički festivali po uzorima sa Zapada (npr. Slovenska popevka), međunarodni sajmovi, procvat turizma, otvorene granice sa zagušenim graničnim prelazima i prodor širokog asortimana zapadnih roba - postajali su slovenačka svakodnevnica. Televizija je imala u vreme najveće Kavčičeve popularnosti više od 255 hiljada pretplatnika (deset godina ranije, na samom početku njenog uvođenja, pretplatnika je bilo svega 778). Televizija je otvorila Slovencima prozor u svet, upoznala ih sa modnim trendovima, zapadnom muzičkom produkcijom i pružila im mogućnost da prate u svetu popularne beskonačne TV serije. Televizija je oblikovala ukus gledalaca, a istovremeno je postala politički izuzetno uticajna. Uglavnom je podržavala Staneta Kavčiča, te je

zato i bitka za prevlast nad ovim medijem bila možda najtvrdja kadrovska bitka među "liberalima" i "konzervativnom strujom". (Kavčič je zahtevao da direktora televizije imenuje Vlada, a ne da se to imenovanje potvrđuje preko SSRN, samoupravnim putem, iza kojeg se skrivao partijski monopol.)

Jugoslovenska unija

Konzervativniji deo rukovodstva, koji je bio privržen Edvardu Kardelju, a u kome su se operativno najviše isticali France Popit, predsednik CK SK Slovenije i Sergej Kraiger, predsednik Skupštine, pokušao je da se sa Stanetom Kavčičem i "liberalima" obračuna još u vreme tzv. "cestne afere". Ovoj "aferi" sledile su neke druge, a najzapaženija je u javnosti bila "afera 25 poslanika", do koje je došlo kada je skupina od 25 republičkih poslanika u leto 1971. god, mimo SSRN i SK, ali u skladu sa poslovníkom Skupštine, pored zvaničnih kandidata, za člana Predstavništva SFRJ, predložila i jednog svojeg - tada najmlađeg ministra u Kavčičevoj vladi - Ernesta Petriča. Kako su poslanici ovim postupkom dirnuli u kadrovske monopol Saveza komunista, došlo je do oštre reakcije: nekima je bio oduzet poslanički mandat, a svi su osećali posledice još mnogo godina. Kako je konzervativna grupacija sticala prevlast, sledi još niz obračuna sa urednicima listova i časopisa, intelektualcima, liberalno orijentisanim političarima na nižim nivoima, pedagogima koji su se zalagali za ideološki neutralnu školu, nekim univerzitetskim profesorima i drugima.

Taj obračun je bio deo jugoslovenskog obračuna sa "liberalizmom", kojeg je pokrenuo i vodio Tito. On je članstvu Saveza komunista 18. septembra 1972. godine uputio pismo, u kojem je najavio da će Savez komunista ponovo preuzeti neposredno rukovođenje i upravljanje u društvu. U obračun sa liberalnim strujama Tito se ponekad i neposredno upuštao (npr. u Hrvatskoj i Srbiji). Ta politička bitka je okončana usvajanjem Ustava SFRJ 1974. godine. Ovim Ustavom je Savezu komunista Jugoslavije, kao jedinom političkom činiocu, obezbeđena neposredna vodeća uloga u društvu. Uveden je bio delegatski sistem, kao specifični oblik samoupravne socijalističke demokratije. U njemu su klasične "poslanike" zamenile delegacije, što je sistem deformisalo. Gubila se, naime, neposredna lična odgovornost, što je olakšavalo vladavinu iz drugog plana. "Liberali" su se pre tih promena zalagali za snažnu skupštinu, u kojoj bi poslanici bili odgovorni pred svojim biračima, a ne pred Savezom komunista. Vlada bi, po njihovom konceptu, imala stvarna ovlašćenja i snagu da ostvaruje politiku. U privredi je Zako-

nom o udruženom radu (1976.) preovladao princip tzv. dogovorne ekonomije koji je u suštini favorizovao u sebe zatvorene nekonkurentne sisteme, a destimulisao uspešna preduzeća koja su izvozila i koja su se sama neposredno suočavala sa tržišnim odnosima na Zapadu. Ovakav sistem je Sloveniju ponovo udaljavao od zapadnih suseda, kojima se u vreme liberalizma ekonomski bila počela približavati.

Period "liberalizma" u drugoj polovini šezdesetih i početkom sedamdesetih obeležili su zapleteni, pa i protivrečni odnosi. Privredni i politički procesi koji su se u to vreme začeli, bili su nasilno presečeni. Okvir slovenačkom "liberalizmu" na nacionalnom području predstavljala je Jugoslavija. Kavčič je prirodu jugoslovenske zajednice gledao nekako tako, kako bi (verovatno) Slovenija morala da gleda na Evropsku Uniju. To jest, kao na, pre svega, interesnu zajednicu, koja se zasniva na razvijenim oblicima privredne i druge saradnje. Slično je bilo i stanovište "liberalnih" političara u drugim republikama. Pri tome, Kavčič je u tadašnjim uslovima jakog centralizma, prema Jugoslaviji imao jedan pragmatičan odnos: iskoristiti prednosti koje ona nudi i umanjivati ono što bi Slovenija Federaciji davala. "Slavine su odvrnute, koristite ih!" - znao je ponekad Kavčič da poruči slovenačkim direktorima. Zbog toga su ga njegovi, što se tiče jugoslovenstva doktrinarniji protivnici, oštro kritikovali.

"Liberalno" vrenje je nastalo i razvijalo se u socijalističkoj državi i unutar jedine partije, što mu je dalo specifičan pečat. Sa današnjeg stanovišta bio je taj "liberalizam", naravno, nedorečen, nekonzistentan, opterećen ideologijom iz koje je proizašao i politikom u okviru koje je izrastao. Uprkos reči "liberalizam", koja je u to vreme imala negativan prizvuk i uprkos pojedinim slobodama koje je donelo Kavčičevo doba, bilo je to još uvek politički tvrdokorno vreme, bez one demokratije kakva je postojala na Zapadu i onoga što pod demokratijom podrazumevamo danas. S druge strane, život Slovenaca i Jugoslovena veoma se razlikovao od onog života kakvim su živeli narodi na istočnoj strani "gvozdene zavese". Bili smo nekakav zapad socijalističkog sveta, što je postajalo prepoznatljivo upravo u šezdesetim godinama. Istina, napredovalo se sporije nego na Zapadu, ali, ipak: kretalo se od skromnih stanova sa zajedničkom česmom i WC-om, ka kućama sa kupatilima, mašinama za pranje i televizorima; od bicikli i mopeda, ka automobilima; od ostava, ka frižiderima i zamrzivačima; od metli ka usisivačima. Nešto od toga je dolazilo kao rezultat opšteg razvoja u svetu i nije imalo veze sa Kavčičem i njegovom politikom, a nešto, upravo, blagodareći "libera-

lizmu". Radi višeg standarda i boljih uslova života, većina ljudi je bila spremna da zažmuri i kroz prste gleda na nedostatak demokratije...

Slovenački "liberalizam" je bio bliži onom srpskom, nego hrvatskom, mada je i među slovenačkim i hrvatskim bilo mnogo zajedničkih tački, kao što su - odnos prema Federaciji i suverenosti republika. Osnovne razlike su u tome, da su i srpski, kao i hrvatski "liberalizam" imali protiv sebe vanpartijsku opoziciju, pri čemu je u Hrvatskoj ona (opozicija) diktirala tempo partijskim liberalima, dok je u Srbiji kao glavni povod Titu da se obračuna sa liberalima, bilo to što su, navodno, previše meki prema opoziciji. Između sva tri "liberalizma" postojale su i određene razlike. Između Srbije i Hrvatske su bila u to vreme oštra trvenja. Sve u svemu, do nekih ozbiljnijih povezivanja među svim tim "liberalizmima" nije moglo ni doći. Takođe se nisu podudarali ni vremenski intervali ovih "liberalizama", mada su neke veze među vodećim "liberalnim" političarima (Kavčičem, Savkom Dabčević, Mikom Tripalom, Markom Nikezićem, Latinkom Perović) - postojale. Dolazilo je, delimično, i do uzajamne podrške. Kavčiču, kao i nekim drugim slovenačkim "liberalno" usmerenim političarima su čak pokušavali pripisati povezanost sa hrvatskim masovnim pokretom, ali im to nisu mogli dokazati. Tadašnji slovenački politički vrh je sa zabrinutošću gledao na narastanje hrvatskog nacionalizma. Strahovalo se da se taj talas ne prelije preko ruba i ne ugrozi reforme. Među ovim "liberalizmima" postoji i razlika u pogledu načina delovanja da se oni suzbiju i otklone iz partije. Za Jugoslaviju kao celinu najznačajniji je obračun sa srpskim "liberalizmom". Taj obračun je bio najteži i u njemu se Tito najviše angažovao, delom i zbog ličnih motiva (tražilo se da se povuče, jer je prestar). "Liberalne" u Srbiji Tito je odstranio sasvim neformalnim putem (ustvari, na "političkom aktivu" - selektivnom skupu nekih vodećih srpskih političara).

"Liberalizam" u Makedoniji - mada je za nju samu značajan - više je bio zakasnela refleksija u srazmerno zaostalim odnosima, posmatrano prema procesima u razvijenijim republikama. Na području demokratskih prava - bio je konzistentan uglavnom; ekonomskog programa, međutim, nije bilo, mada bi se osnovni pravci mogli izvući iz nekih objavljenih članaka. Na međunarodnom planu, makedonski "liberalizam" bio je opterećen odnosima sa Albancima. Tito nije insistirao na obračunu s njim, tako da je konflikt više bio posledica trvenja između Krste Crvenkovskog i Lazara Koliševskog.

Zbivanja u BIH u to vreme imala su u sebi veoma malo nečeg "liberalnog". Više se radi o frakcijskim borbama među ljudima (možda samo izuzi-

majući Avda Huma). Oni koji su poraženi nisu bili ništa manje konzervativno usmereni, nego Mikuličeva grupa koja se sa njima obračunala.

Jugoslaviju bi, i da su pobedila liberalna vodstva u republikama, ipak, uzdrмали određeni unutrašnji potresi. Njihovo izvorište bi bilo u sferi razlika u razvijenosti i isprepletenosti međunacionalnih odnosa. No, u svakom slučaju, postojala bi mogućnost da se izbegne krvavi rat i da se mirno postigne dogovor - bilo o konfederalnom tipu države, bilo, što nam se čini verovatnije, o mirnom razlazu. Mada su to već samo hipoteze, koje ne spadaju neposredno u istorijsku obradu.

(Preveo Milosav Mića Prelić)